

<https://rp.ll.ui.ac.ir/?lang=en>

Textual Criticism of Persian Literature

E-ISSN: 2476-3268

Document Type: Research Paper

Vol. 16, Issue 1, No. 61, Spring 2024

Received: 04/07/2023

Accepted: 30/10/2023

An Effective Evasive Speech in the History of Jahangosha Joveyni

Ali Reza Mahmoodi *

Associate professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities,
University of Zabol, Zabol, Iran
mahmoodi_ar@uoz.ac.ir

Abstract

The historical book of Jahangosha Joveyni (658 AH) holds significant importance as a historical work from the Mongol period, surpassing similar works in terms of its historical and literary value, as well as its early composition. This superiority can be attributed to the literary qualities of the text, particularly its artistic order, which differs from the standard syntactic construction. Artistic order characterized by ungrammatical syntactic construction contributes to the aesthetic quality of the text, playing a crucial role in its artistic expression and literary significance. The avoidance of grammatical norms in syntax is achieved through 4 principles: displacement, substitution, reduction, and increase. Through an examination of Jahangosha's history, it was found that while this syntactic norm avoidance led to unconventional syntax, it also enhanced the prominence and aesthetic impact of the text. Notably, Joveyni artistically employed the principle of "increase" through protest sentences, transforming it into a distinctive stylistic feature and a unique linguistic behavior. This study demonstrated the effective use of grammatical avoidance by Joveyni, highlighting the artistic and aesthetic value of his work.

Keywords: History of Jahangosha Joveyni, Artistic Order, Grammatical Construction, Standard Language

Introduction

Atamalek Joveyni (623-681AH) stands out as one of the most prominent historians of the 7th century Hijri. His renowned work, *Tarikh Jahangosha*, is widely regarded as one of the most trustworthy historical accounts of Iran and the Mongols (Safa, 1984, p. 4/49). Referred to as "The

*Corresponding author

Mahmoodi, A. R. (2024). An effective evasive speech in the history of Jahan goshaye Joveyni. *Textual Criticism of Persian Literature*, (0), -.

2476-3268© The Author(s).

Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/RPLL.2023.138282.2255

History of Genghis", it is hailed as the most comprehensive and accurate record from the Mongol conquest era ([Iqbal Ashtiyani, 1986, p. 485](#)). Beyond its historical significance, Jahangosha's history holds literary and artistic values. A significant aspect of this acclaim lies in its "speech literature." When examining the literary aspects of Jahangosha's history, the focus shifts from the verbal and spiritual arrangements of words to its sentence structure. This structure manifests in two forms: ordered (following grammatical structure constructions) and unordered (seemingly ungrammatical, yet effective and beautiful). The literariness of the speech is rooted in its grammatical non-normativeness and the author's attention to artistic order, specifically the construction of ungrammatical sentences in the speech.

Recognizing the importance of investigating the structure of unordered sentences in creating effective speech, this research aimed to comprehensively understand the features of Jahangosha's history. It sought to address the following main questions:

- In what forms has effective order avoidance been employed in Jahangosha's history?
- What is the most significant type of effective grammatical deviation in the structure of Jahangosha's history?

Based on this foundation, the "artistic manipulation in sentences" in Jahangosha's history were examined through 4 processes: displacement (advancing, delaying, and repositioning sentence components), substitution (such as replacing one adjective with another), reduction (deletion), and increase (objective sentences).

Materials & Methods

This research was conducted in a descriptive-analytical manner. The theoretical framework of the study was based on Dr. Fotuhi's (2017) classification of the processes for creating effective grammar. The aim was to investigate the characteristics of effective phrasing in Atamalek Joveyni's style in Jahangosha's history. The primary objective of this article was to present the "processes of artistic manipulation in phrasing," while striving to minimize engagement with innovative and spiritual terms.

Research Findings

The findings of this research indicated that Joveyni was cognizant of the significance of manipulating the arrangement of words in sentences when composing the history of Jahangosha. He demonstrated a keen understanding of how to craft his words. Amidst his orderly writing, which consistently flowed well in his speech, he occasionally employed phrases and sentences featuring intricate grammatical shifts, contributing to the enhanced "literature" of the text and creation of artistic beauties within it.

Grammatical manipulations were primarily executed through 4 processes: substitution, displacement, reduction, and increase with the most prevalent form of artistic grammatical deviation being "increase." These artistic nuances directly influenced the creation of the aesthetic values of the history of Jahangosha, contributing to its enduring fame and significance throughout history.

Discussion of Results & Conclusion

The structure of word order in a sentence can be categorized into ordered (following grammatical rules) and unordered (arranged in an ungrammatical yet effective and aesthetically pleasing manner). Different languages have various types of words. For instance, in the Persian language, there are 7 types of words: verb, noun, pronoun, adjective, adverb, letter, and pseudo-sentence ([Ahmadi Givi &](#)

[Anvari, 2017, p. 2](#)). The primary form of this linear order can be outlined as follows:

Subject + object + transitive verb

In an ordered sequence, the mind's work in this horizontal order involves a systematic movement from one word to the next. When this linear process adheres to the grammatical dependencies of words, it forms a natural order known as "basic order." Basic order represents the standard arrangement of words in their original positions within the sentence structure. Arrangement of sentence components in an unordered or "artistic order" is linked to emotional aspects, significance of components, and at times, author's style and manner. "In this method, words are often rearranged to have a greater impact and in accordance with grammatical rules. This rearrangement not only does not detract from the original message, but also amplifies its influence and reach ([Vahidiyan Kamyar & Omrani, 2000, p. 33](#)).

"Speech," in an artistic order, deviates from the basic rules of grammar, which are considered the criteria for correctness and coherence of speech, and becomes what is termed "unordered." This "syntactic abnormality" possesses aesthetic effects and qualities. By manipulating the linear and horizontal movement of speech and repositioning sentence components, it stimulates thought and may even surprise the audience.

Considering the subject matter of the book, the structure of the words in the history of Jahangosha Joveyni primarily adhered to the standard order. However, Joveyni's artistry was based on the virtual poles of speech, axis of companionship, and artistic arrangement of words alongside each other. This artistic arrangement was grounded in "customary terms." These effective grammatical deviations were prominently observed in the introduction of the book's chapters and the descriptions where the author sought to showcase his prowess and artistry in writing, making his words more impactful on the audience.

This artistic arrangement was centered around "traditional terms." These deliberate grammatical deviations were prominently featured in the introductory sections of the book's chapters, as well as in the author's descriptions, demonstrating his prowess and artistry in writing and aiming to make his words more impactful on the audience.

The result of this study demonstrated that while Joveyni's method of narrating many historical events closely aligned with the standard or basic order of the Persian language, he had enhanced the literary aspect of Jahangosha as a lasting historical work through various techniques, including his effective grammar avoidance.

متن‌شناسی ادب فارسی

سال شانزدهم، شماره یکم (پیاپی ۶۱)، بهار ۱۴۰۳، ص ۵۴ - ۳۷

تاریخ وصول: ۱۴۰۲/۴/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۸/۸

مقاله پژوهشی

سخن دستور گریز مؤثر در تاریخ جهانگشای جوینی

علیرضا محمودی* ، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، زابل، ایران
mahmoodi_ar@uoz.ac.ir

چکیده

کتاب تاریخ جهانگشای جوینی (۶۵۸ ق)، از مهمترین کتب تاریخی دوره مغول است که شاید بتوان آن را از نظر زمان، مرتبه و ارزش تاریخی و ادبی بر دیگر آثار مشابه متقدم دانست. از جمله علل اصلی این برتری را بی‌شک، می‌باید در ادبیّت متن بررسی کرد. ادبیّت متن به عوامل گوناگونی وابسته است که از جمله آنها می‌توان به نظم هنری (ساخت نحوی دستورگریز) اشاره کرد. نظم هنری، با نظم پایه (ساخت نحوی دستورمند)، متفاوت است. نظم نحوی دستورگریز، به کیفیت زیباشناختی در نحو سخن اختصاص دارد که در فرآیند هنری شدن سخن و شکل‌گیری ادبیّت آن نقش مهمی را ایفا می‌کند. این دستورگریزی هنری، از رهگذر فرآیند هنجارگریزی نحوی شکل می‌گیرد و مبتنی بر چهار اصل جابه‌جایی، جانشینی، کاهش و افزایش است. این پژوهش با هدف شناخت هرچه بیشتر و بهتر ویژگی‌های نثر فنی و با بررسی چهار اصل مذکور در کتاب تاریخ جهانگشا به این نتایج دست یافت که هنجارگریزی نحوی، گرچه سبب دستورگریزی شده، باعث برجستگی سخن و تأثیر زیباشناختی آن شده است. همچنین نتیجه این بررسی نشان از آن دارد که عظاملك جوینی در این دستوری‌گریزی مؤثر در کتاب تاریخ جهانگشا، از اصل «افزایش»، در قالب جملات معترضه، به‌وجهی هنرمندانه‌تر بهره برده و آن را به یک ویژگی برجسته سبکی و رفتار ویژه زبانی بدل کرده است.

واژه‌های کلیدی

تاریخ جهانگشای جوینی، نظم هنری، ساخت نحوی دستورگریز، زبان معیار.

* مسؤول مکاتبات

محمودی، علیرضا. (۱۴۰۲). سخن دستور گریز مؤثر در تاریخ جهانگشای جوینی. متن‌شناسی ادب فارسی. -، (۶۱)، ۵۴-۳۷.

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/RPLL.2023.138282.2255

۱. مقدمه

عطا ملک جوینی (۶۲۳-۶۸۱ ق)، از برجسته‌ترین تاریخ‌نگاران قرن هفت هجری است. اثر مشهور او یعنی *تاریخ جهانگشای*، از جمله کتب بسیار معتبر در تاریخ ایران و مغول به‌شمار می‌رود که هم از حیث درستی مطالب و هم از باب فصاحت و بلاغت انشاء مشهور است (صفا، ۱۳۶۳، ۴/۴۹). از این کتاب با عنوان «تاریخ چنگیز» و نیز مفصل‌ترین و دقیق‌ترین تاریخی که از دوره استیلای مغولان و احوال آنان برجای مانده، یاد شده است (اقبال‌آشتیانی، ۱۳۶۵، ص. ۴۸۵). اشتغال جوینی و وابستگی‌اش در دربار مغولان، سبب شده که «اطلاع او در باب تاریخ این قوم معتبر و دقیق شناخته آید» (زرین‌کوب، ۱۳۶۸، ص. ۴۹).

کتاب *تاریخ جهانگشا*، افزون‌بر اهمیت تاریخی از حیث ادبی و هنری نیز ارزشمند است. جوینی نویسنده‌ای بوده است که در عین رعایت جانب صنعت و علاقه به آراستگی کلام، جانب زیبایی سخن و اصالت معنی را نیز فرونگذاشته است (صفا، ۱۳۷۸، ۲-۱۲۱۳/۳). او در دوره‌ای که هنر سخن‌پردازی، کاربرد کلمات و ترکیبات عربی به نهایت کمال رسیده بود، «خبره‌ترین و فاضل‌ترین نماینده این هنر به‌شمار می‌رفت» (آربری، ۱۳۷۱/۱۹۵۸، ص. ۱۶۷). برخلاف بسیاری از آثار دیگر، این کتاب دارای نثری فنی - تاریخی، غیر ملال‌آور و به عبارات ساده‌تر، روان و در عین حال بی‌پیرایه است.

در بین آثار تاریخی که به شیوه و یا به تقلید از *تاریخ جهانگشا* نوشته شده‌اند، هیچ‌یک به درجه شهرت و ماندگاری *تاریخ جهانگشای* جوینی نرسیدند. بی‌شک بخش مهمی از این شهرت را باید در «ادبیت سخن» جست‌وجو کرد. ادبیتی که ریشه در هنجارگریزی از سخن معمول دارد. مسئله شایان توجه در بررسی جنبه‌های ادبی *تاریخ جهانگشا*، جدا از آرایش‌های لفظی و معنوی کلام، ساختار نحوی جملات است. این ساختار را به دو شکل دستورمند (نظم عادی سخن مطابق با ساخت‌های دستوری) و نادستورمند (نظم نحوی به‌ظاهر غیردستوری؛ ولی مؤثر و زیبا) می‌توان مشاهده کرد. در این ساختار، ادبیت سخن ریشه در هنجارگریزی نحوی و توجه نویسنده به نظم هنری، یا همان «ساخت نحوی دستورگریز در سخن» دارد.

از این‌رو با توجه به اهمیت بررسی ساختار نحوی نادستورمند در ایجاد کلام مؤثر، این پژوهش با هدف شناخت هرچه بهتر ویژگی‌های *تاریخ جهانگشا*، تلاش دارد تا با پاسخ به این دو پرسش که؛ دستورگریزی مؤثر در *تاریخ جهانگشا* در چه اشکالی انجام شده است؟ و مهم‌ترین نوع دستورگریزی مؤثر در ساختار نحوی *تاریخ جهانگشا* کدام است؟ به بررسی «فرآیندهای دستکاری هنری در نحو» *تاریخ جهانگشای* جوینی بپردازد. این دستکاری‌های پرکاربرد که در ساختار جمله یا تغییر در نظم عادی سخن صورت می‌گیرد و سبب تازگی معنا و جلب توجه مخاطبان می‌شود، «از دیرباز مورد توجه علمای بلاغت و نحو بوده است و با نام صناعات دستوری بررسی و سازماندهی شده است» (فتوحی، ۱۳۹۷، ص. ۲۷۷). صناعات دستوری طی چهار فرایند: جابجایی (تقدم و تأخر و پیش‌و‌پس کردن اجزای جمله)، جانشینی (مانند نشستن صفت به‌جای موصوف)، کاهش (حذف) و افزایش (جملات معترضه) به‌وجود می‌آیند و دستورگریزی هنری را سبب می‌شوند (همان‌جا).

گفنی است که بررسی صناعات دستوری در *تاریخ جهانگشا*، بدان معنی نیست که این نوع دستورگریزی صرفاً در این اثر تاریخی - ادبی به‌وقوع پیوسته است و دیگر آثار برجسته ادبی قرون قبل و بعد، از آن بی‌بهره بوده‌اند. بی‌شک دستورگریزی مؤثر را می‌توان از عوامل مهم برجستگی سخن در متون مهم ادبی و به‌ویژه آثار حیطة نثر فنی برشمرد.

۲. پیشینه پژوهش

درباره این پژوهش و با موضوع «دستورگریزی مؤثر در تاریخ جهانگشای جوینی»، تاکنون تحقیق مستقلی انجام نشده است و بیشتر تحقیقات و مقالات به مباحث صرفاً دستوری تاریخ جهانگشا پرداخته‌اند. از جمله این پژوهش‌ها، مقاله‌های [عباسی و انزابی‌نژاد \(۱۳۸۲\)](#) با عنوان «متمم فعل و افعال متمم‌پذیر در تاریخ جهانگشای جوینی» و [عباسی \(۱۳۸۵\)](#) با عنوان «بررسی صفت و گروه وصفی در تاریخ جهانگشا» است. [جعفری و مهدی‌پور \(۱۳۹۷\)](#) در مقاله «بررسی و مقایسه سبک‌شناسی اسم‌های اشخاص در جلد‌های اول تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی با استفاده از بسامدهای آماری»، با بررسی کاربرد اسامی خاص براساس اطلاعات آماری و نرم‌افزارهای رایانه‌ای، بدین نتیجه دست یافتند که ابوالفضل بیهقی به سبب سبک خاص و تلاش برای مستند کردن نوشته‌هایش، بیش از جوینی از اسامی اشخاص بهره برده است. در پایان‌نامه‌های [پورموسی \(۱۳۹۶\)](#) و [حیدری \(۱۳۹۵\)](#) نیز صرفاً به بررسی و مقایسه برخی از مباحث دستوری تاریخ جهانگشا با دیگر آثار ادبی پرداخته شده است. دو پژوهش نیز با موضوع دستورگریزی مؤثر انجام یافته است؛ [فتوحی \(۱۳۹۷\)](#) در مقاله «نظم نحوی و نقش آن در ادبیت سخن» به‌طور مفصل به بررسی نظم نحوی یا هنری پرداخته و تعاریف و ویژگی‌های آن را برشمرده است، [فتوحی \(۱۳۹۰\)](#) در مقاله دیگری با بررسی نحو دستورگریز مؤثر در غزلیات سعدی بیان می‌دارد که گرچه سخن سعدی در بسیاری از موارد به نحو معیار نزدیک است، آنچه زبان او را در غزلیات مؤثرتر و دلنشین‌تر کرده، نظم هنری و دستکاری هنری در نحو بوده است.

۳. شیوه پژوهش

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام شده و مبنای نظری آن در بررسی مشخصات نحوی مؤثر در سبک عظاملک جوینی در تاریخ جهانگشا، براساس تقسیم‌بندی دکتر [فتوحی \(۱۳۹۷\)](#) از فرآیندهای ایجاد صناعت دستوری انجام یافته است. هدف اصلی این مقاله، مطرح کردن «فرآیندهای دستکاری هنری در نحو» یا همان صناعات دستوری است و از پرداختن به صناعات بدیعی و صناعات معنوی تا حدّ ممکن پرهیز شده است. در مباحث «کاهش و افزایش»، تغییرات نحوی مؤثر در داخل قلاب مشخص شده است. برای یافتن دستورگریزی‌های مؤثر، هر سه جلد [تاریخ جهانگشا \(۱۳۷۵\)](#)، به‌طور سطر به‌سطر و دقیق بررسی شده است. دستورگریزی‌های مؤثر، در مقدمه فصل‌های کتاب و توصیف‌ها - که نشان از قدرت و هنر مؤلف و تأثیر کلام او بر مخاطب دارد - به‌وفور مشاهده شد. از آنجا که بررسی این نوع از دستورگریزی‌های مؤثر، با دقت بیشتر در متن و تجزیه و تحلیل شواهد امکان‌پذیر است، بنا به محدودیت‌های مربوط به حجم مقاله، از آوردن شاهد مثال‌های بیشتر و شرح صناعات دستوری خودداری شد. همچنین به سبب آنکه ذکر شاهد مثال‌های بیشتر، بدون ارائه توضیحات لازم درباره اینکه چه نوع اتفاق نحوی در آن رخ داده است، کاری عبث می‌نمود، از ارجاع به شاهد مثال‌های بیشتر در متن خودداری شد؛ با این حال در پایان هر مبحث، به صفحاتی از کتاب [تاریخ جهانگشا](#) که صناعات دستوری بیشتر در آنها مشاهده شد، ارجاع داده شده است.

۴. مبانی نظری

مسئله نظم در سخن از دیرباز مورد توجه سخنوران پارسی‌گوی بوده است. «اصطلاح نظم در دو معنی به‌کار رفته است: معنای نخست و رایج‌تر نظم عبارت است از وزن و ضرب‌آهنگ آوایی در سخن، در این معنی، صفت «منظوم» را برای سخنی می‌آورند که دارای تناسب آوایی، وزن عروضی، قافیه و ردیف باشد. نظم در معنای دوم، کیفیتی است نحوی در سخن که حاصل پیوستگی و چینش کلمات در جمله است، نظم در این معنی، کیفیتی معنایی است که به درونۀ زبان و ساخت و معنا مربوط است و کاملاً از آهنگ صوتی حاصل از وزن و قافیه جداست» (فتوحی، ۱۳۹۷، ص. ۲۶۲). شاعران یا نویسندگان در قواعد دستوری و الگوهای زبانی با هدف ایجاد معنا و کیفیتی مؤثر در سخن، تغییراتی ایجاد می‌کنند که به این تغییرات «نظم نحوی» می‌گویند. «نظم نحوی، کیفیتی است حاصل از دستکاری در نظم عادی کلمه‌ها در جمله که سبب تغییر مقصود و ایجاد تازگی و ظرافت در معنای جمله می‌شود» (همان، ص. ۲۶۴). جرجانی «نظم نحوی» را «معنای نحوی» نامیده است (جرجانی، ۱۴۲۲ق، ص. ۲۷۶). این معنا افزون‌تر از معنای الفاظ عادی است.

«معنای نحوی» در نتیجه تغییر در جایگاه اجزای جمله و دستکاری در ساخت معمولی جمله است و نظم پایه و معیار را درهم می‌ریزد. این نوع از نظم که عبارت است از چینش کیفیت‌مند واژه‌ها در جمله و نشاندارسازی نحو در سخن، «صفت هنری و خلاقه سخن» محسوب می‌شود و موجبات برتری اثر ادبی را فراهم می‌سازد. چیدمان نامأنوس نحوی در فرایند مطالعه، سبب ایجاد وقفه شده، توجه خواننده را به ظاهر و شکل پیام جلب می‌کند. در «نظم نحوی»، دیگر، اصول دستوری و الگوهای صحیح زبانی معیار شمرده نمی‌شوند و علاوه بر فرم ادبی، همه علوم ادبی نظیر معانی و بیان و بدیع، با نظم جمله در ارتباط هستند.

در حالت عادی سخن، کلام ترکیبی از پیوستگی و وابستگی کلمات با همدیگر است که براساس الگوها و قوانین دستوری شناخته شده در کنار هم قرار گرفته‌اند. در این‌چنین چینشی از کلمات، جایگاه نحوی هریک از اجزای جمله، بر پایه وابستگی آنها به اسم یا فعل مشخص می‌شود. وابستگی و تعلق کلمات به یکدیگر، از حرکت آزاد و کاربرد بی‌قاعده واژه در جمله جلوگیری می‌کند؛ زیرا واژه‌ها در جمله، هریک در جایگاه قراردادی خود قرار دارند. این جایگاه قراردادی، اساس قواعد نحوی را بنا نهاده، ما را متوجه تغییرات و جابه‌جایی‌ها در چیدمان عادی جمله می‌سازد. «نظم خود بر دو گونه است: یکی نظم عادی سخن که مطابق با ساخت‌های دستوری است و به آن سخن دستورمند می‌گوییم. دیگری، نظم هنری که دارای تأثیرات ویژه و مقاصد خاص است و گرچه نادرستورمند می‌نماید، زیبا و مؤثر است. در تحلیل بلاغی نحو باید این دو گونه نظم را از هم جدا کنیم» (فتوحی، ۱۳۹۷، ص. ۲۷۰).

۴-۱. سخن دستورمند (نظم عادی)

انواع کلمه در زبان‌های مختلف به گونه‌هایی تقسیم می‌شود. «در زبان فارسی هفت نوع کلمه وجود دارد: فعل، اسم، ضمیر، صفت، قید، حرف و شبه‌جمله» (احمدی‌گیوی و انوری، ۱۳۹۷، ص. ۲). این اجزاء را در جمله به دو شیوه عادی و بلاغی می‌توان در کنار هم قرار داد. «شیوه عادی در نوشته‌های خبری، علمی، اداری و آموزشی معمول است (وحیدیان‌کامیار و عمرانی، ۱۳۷۹، ص. ۳۲). کلمات در ساخت پایه جمله فارسی، هریک

در جایگاه مخصوص به خود و در تناسب با واژه‌های دیگر در جمله، به نظمی خطی و افقی در کنار هم قرار می‌گیرند و زبان تولید می‌شود. در زبان فارسی، هشت قالب یا الگو برای طرح جمله برشمرده شده است (انوری و احمدی گیوی، ۱۳۸۵، ص. ۳۰۱). شکل اصلی این نظم خطی را می‌توان بدین‌گونه در نظر گرفت:

فاعل + مفعول + فعل متعدی

در نظم دستورمند، کار ذهن در این نظم افقی، حرکت منظم از یک واژه به واژه بعدی است. اگر این روند خطی، براساس قواعد وابستگی دستوری واژه‌ها باشد، نظمی طبیعی شکل می‌گیرد که به آن «نظم پایه» می‌گویند. نظم پایه عبارت است از چیدمان قاعده‌مند واژه‌ها در جایگاه اصلی‌شان در ساختمان جمله. جایگاه نحوی واژه در جمله، دلخواهی نیست، بلکه تابع قواعد نحو پایه زبان است (فتوحی، ۱۳۹۷، ص. ۲۷۰). در این قواعد نحو پایه، فعل هسته جمله است و در پایان جمله می‌آید. ضمیر باید پس از مرجع خود بیاید. حرف اضافه پیش از اسم می‌آید (اگر پیش از فعل بیاید، حرف اضافه نیست). حرف ربط میان دو هم پایه (عطف) می‌آید. مضاف‌الیه و صفت، وابسته به اسم هستند و جایگاه اصلی آنها پس از اسم است. ادات پرسش در آغاز جمله می‌آیند. «نظم پایه یا ساخت معیار، براساس شکل‌های پرکاربرد واژه‌چینی در کلام کاربران زبان شناسایی می‌شود» (همان، ص. ۲۷۱).

نظم پایه، براساس «الگوهای ثابت نحوی زبان» است و می‌توان «ساختارهای نادرست‌مند» را براساس این الگوهای ثابت، مرتب ساخت و جملات پیچیده را به ساخت عادی آنها برگرداند. شناخت خطاهای نحوی و سنجش اندازه دستورمندی سخن، تنها از راه مقایسه آن با «نظم پایه» ممکن می‌شود.

۲-۴. سخن نادرست‌مند (نظم هنری)

ترتیب اجزاء جمله در «نظم هنری»، با جنبه‌های عاطفی و اهمیت اجزاء و گاهی به شیوه و سبک نویسندگان مرتبط است. «در این شیوه معمولاً اجزاء کلام به‌منظور تأثیر بیشتر و برحسب مجوزهای دستوری جابه‌جا می‌شوند؛ این جابه‌جایی نه تنها لطمه‌ای به اصل پیام نمی‌زند، بلکه حوزه تأثیر و رسایی آن را افزون می‌سازد» (وحیدیان کامیار و عمرانی، ۱۳۷۹، ص. ۳۳). «سخن»، در نظم هنری، از قواعد پایه نحوی، که معیار درستی و سلامت سخن به‌شمار می‌رود، دور می‌شود و به اصطلاح «نادرست‌مند» می‌گردد. این «هنجارگریزی نحوی» تأثیرات و جزئیات زیباشناختی دارد و با دستکاری در حرکت خطی و افقی سخن و جابه‌جایی اجزای جمله، مخاطب را وادار به تأمل کرده و حتی ممکن است او را غافلگیر سازد. درهم‌ریختن نظم پایه، آن‌گونه که در ارسال معنی اختلالی به وجود نیآورد، اسباب صناعت‌مندی سخن و بازآرایی نحوی آن را فراهم می‌سازد و نظم دستورمند را از حالتی خنثی و بی‌روح، به نظم مؤثر مبدل می‌کند و در نهایت، ادبیت کلام را سبب می‌شود.

گاه دستکاری در ساخت دستوری و نظم طبیعی جمله، زیبایی سخن را با خود به همراه دارد. از این دست‌کاری‌ها با نام «صناعات دستوری» و «آرایه نحوی» یاد کرده‌اند. «صناعات دستوری با دستکاری هنرمندانه یا بازی زیباشناسانه با ساخت دستوری جمله پدید می‌آید. دستکاری‌های پرکاربرد در ساخت جمله یا تغییر نظم عادی سخن که سبب نوسازی معنا و جلب توجه مخاطب می‌شود، از دیرباز مورد توجه علمای بلاغت و نحو بوده است و با نام صناعات دستوری بررسی و سازماندهی شده است» (فتوحی، ۱۳۹۷، ص. ۲۷۶-۲۷۷).

در «نظم هنری» یا نادرست‌مند، چینش نامأنوس کلمات ساختار سخن به شکلی است که در جریان خواندن عادی ایجاد وقفه کرده، موجب جلب توجه مخاطب به شکل و صورت می‌شود. این خروج از هنجارهای نحوی

و نظم پایه‌ی زبان، نیروی عاطفی و جذابیت بیشتر سخن را در پی دارد و اسباب صناعت‌مندی کلام را فراهم می‌سازد به طوری که مخاطب، حتی می‌تواند از نحو سخن لذت هنری ببرد. در این حالت، «صناعت دستوری» یک تمهید دستوری است که موجب تأثیر بلاغی سخن می‌شود. این صناعات دستوری یا همان «دستورگریزی‌های هنری»، طی چهار فرآیند: جابه‌جایی (تقدّم و تأخّر و پس‌وپیش کردن اجزای جمله)؛ جانشینی (مانند: نشستن صفت به جای موصوف)؛ کاهش (حذف)؛ و افزایش (جملات معترضه). از رهگذر هنجارگریزی نحوی، با انجام این فرایندهای چهارگانه، دستورگریزی هنری به وجود می‌آیند (همان، ص. ۲۷۷). به این صناعات دستوری، معانی نحوی نیز گفته‌اند. منظور از دستورگریزی سخن ادبی، خطای نحوی و سخن گفتن برخلاف الگوهای دستوری نیست؛ بلکه به معنی بازی در محدوده قواعد زبان است و نوعی صناعت و فضیلت، شمرده می‌شود.

۵. بحث و بررسی

ساختار کلام در تاریخ جهانگشای جویینی، بنا به رویکرد و تناسب موضوع کتاب، انطباق آن با ساختار نحوی معیار است. این انطباق را نه در هنگام ذکر وقایع تاریخی، که در بیان ادبی کلام نیز می‌توان مشاهده کرد؛ برای مثال، در عبارت زیر که جویینی آن را «در بیان فرا رسیدن فصل بهار» آورده است، گرچه سخن او تصویری است، با دستور پایه و معیار منطبق است، یعنی جای فاعل، مفعول و فعل منطبق با الگوی نظم دستورمند است:

«چون صبح نهار بهار از شب یلدای زمستان بدمید و سبزه بهار و ازهار از لبان صحرای مرغزار بجوشید و ربیع رباع آراست و دنیا دبیای هفت‌رنگ پوشید و بستان پستان میغ نوشید ...» (جویینی، ۱۳۷۵، ۱۰۱/۳).

از این رو هنر جویینی از جهت قطب‌های مجازی سخن، در محور همنشینی و چینش هنرمندانه کلمات در کنار یکدیگر است. این چینش هنری، براساس «صناعات دستوری» یا همان «قصدهای نحوی» با افزایش، کاهش، جابه‌جایی و جانشینی عناصر جمله صورت گرفته است:

۵-۱. جابه‌جایی (تقدّم و تأخّر و پیش‌وپس کردن اجزای جمله)

جابه‌جایی از جمله مهم‌ترین اجزاء صناعات دستوری است. در وارونه‌گویی نحوی یا وارون نحوی، معمولاً تعلیقی نحوی (دستوری) ایجاد می‌شود که با تقدّم یا تأخّر هر قسمت از سخن، اهمیت و جایگاه آن به وجهی زیاد یا کم می‌شود. در نظم هنری یا نادستورمند، کلمات ساختار سخن چینش نامأنوسی دارند، به شکلی که در جریان خواندن عادی با ایجاد وقفه، توجه مخاطبان را به شکل و صورت سخن جلب می‌کنند.

جابه‌جایی یا تقدّم و تأخّر سخن، از شیوه‌های مطلوب جویینی در آفرینش نثری زیبا و خلاقانه بوده است. وی تعلیق نحوی را به شیوه‌های گوناگونی در تاریخ جهانگشا انجام داده است؛ چنان‌که با جابه‌جایی ارکان فعل مرکب و صفات بر زیبایی و تأثیر کلام او افزوده شده است. این جابه‌جایی موجب شکست دستور خطی شده است (کلمات جابه‌جا شده، برجسته‌تر شده است):

«سپاس و آفرین خدای راست، آنک اختران رخشان به پرتو روشنی و پاکی او اند تابنده و چرخ گردان به خواست و فرمان اوست پاینده، پرستیدن او راست سزاوار، دهنده که خواستن ازو بیش نیست خوش‌گوار. هست‌کننده از نیستی، نیست‌کننده پس از هستی» (جویینی، ۱۳۷۵، ص. ۲/۳).

در عبارت زیر نیز که در «ستایش پیامبر (ص)» آمده، جابه‌جایی صفات و ایجاد تغییر نحوی در ساختار ترکیب‌های وصفی در خلق نثری ادبی مؤثر بوده است. در جملات زیر تقدیم صفات فاعلی «پیش‌رو، گره‌گشا و آموزنده» نظم هنری سخن را در پی داشته است:

«دروود بر پیمبر باز پسین، پیش‌رو پیمبران پیشین، گره‌گشای هر بندی، آموزنده هر پندی، گمراهان را راه نماینده» (همان‌جا).

در عبارت فوق، ترتیب اصلی سخن در لخت‌های دوم تا پنجم براساس ساختار دستوری معیار، این‌چنین می‌توانست باشد: «او پیمبران پیشین را پیش‌رو است، او هر بندی را گره‌گشای است، و او هر پندی را آموزنده است.»؛ اما جوینی با تقدیم این صفات فاعلی، هم بر پیش‌رو بودن، گره‌گشای بودن و آموزنده بودن پیامبر اسلام (ص) تأکید بیشتری داشته است و هم با ایجاد نوعی تقابل در جایگاه مکانی صفات فاعلی با لخت آخر سخن یعنی: «گمراهان را راه نماینده»، که صفت فاعلی در آخر جمله آمده، نوعی برجستگی در متن را ایجاد کرده است.

همچنین در جملات زیر که در «ذکر فتح‌نامه الموت» آمده است، جابه‌جایی و تأخیر در کاربرد صفت «پر زستاره» پس از فعل «می‌پنداشتند» و قرینه قرار دادن آن با کلمه «کتاره»، در کنار حذف به قرینه لفظی فعل «می‌پنداشتند»، سبب ایجاد نوعی نظم هنری و زبانی مؤثر و موسیقایی شده است:

«و در شب از کثرت آتش زمین را آسمانی می‌پنداشتند پر زستاره و جهانی پر از شمشیر و کتاره پیدا نبود میان و کتاره...» (همان، ص. ۱۲۴).

در عبارت زیر که در توصیف صحرا در هنگام طلوع خورشید و در «ذکر استخلاص بخارا» ذکر شده است، جوینی با کاربرد مؤخر صفت مرکب «پر از خون» برای «طشت»، احساس لمس و تصور حقیقت حال مردم بخارا را که به‌راستی نه در طشتی از خون، بلکه در صحرائی از خون، غوطه‌ور بودند، با زبانی غیرمستقیم به تصویر کشیده است:

«و روز دیگر را که صحرا از عکس خورشید طشتی نمود پر از خون، دروازه بگشادند...» (همان، ص. ۸۰/۱). کاربرد مؤخر صفت «پر از خون» از موصوف آن یعنی «تشت»، ذهن مخاطب را به‌جای اینکه مستقیماً به جانب موصوف متوجه سازد، آن را بیشتر به «صحرا» رهنمون می‌شود. در حقیقت این صحرا است که پر از خون شده است و نه تشتی کوچک.

در جملات زیر که جوینی آنها را در «ذکر توجه چنگیزخان به حرب سلطان جلال‌الدین» آورده، گرچه بیشتر جملات سیاق خبری داشته، کمابیش منطبق با نظم دستوری است، نویسنده فقط با تأخیر «بر مثال کمان»، پس از فعل «بایستادند»، در این ساختار دستورمند شکست ایجاد کرده است:

«خویشتن چون باد که میغ راند، بر عقب او می‌رفت تا به کنار سند بدو رسید، لشکر پس‌وپیش او در گرفتند و از جوانب او محیط شدند و چند حلقه در پس یکدیگر بایستادند، بر مثال کمان و آب سند چون زه ساختند...» (همان، ص. ۱۰۶/۱).

در صورتی که اصل جمله چنین می‌توانست باشد: «چند حلقه در پس یکدیگر بر مثال کمان بایستادند». جوینی با مقدم ساختن فعل «بایستادند» و نزدیکی کلمات «کمان، آب و زه» بر جنبه تصویری و ارتباطی این کلمات با یکدیگر افزوده است.

به عبارت زیر که در «ذکر نوحه مصنف بر جوانان کشته‌شده» بیان شده است، توجه کنید. باز هم مطابق با منطق نثر، جملات غالباً دستورمند هستند. در جمله سوم، تأخیر در کاربرد فاعل یعنی «بلبلان» پس از قید زمان و متمم و نیز تقدیم جمله معترضه «و بر یاد جوانانی... بودندی»، که فاعل آن «سحاب» در جمله بعدتر است، منطق خطی نثر را بر هم زده، بر توجه بیشتر به شکل نوشتار و بار عاطفی آن افزوده است:

«سبزه چون دل مغمومان از جای برخاست و هنگام اسحار بر اغصان اشجار بلبلان بر موافقت فاختگان و قماری شیون و نوحه آغاز کردند، و بر یاد جوانانی که هر بهار بر چهره انوار و ازهار در بساتین و متنزهات می‌کش و غمگسار بودندی، سحاب از دیده‌ها اشک می‌بارید و می‌گفت: باران است...» (همان، ص. ۱۰۹/۱).

در عبارت زیر که در «ذکر حرکت قآن به جانب ختای» آمده، ذکر مؤخر صفات «دریا» در جمله دوم و کاربرد دیگر صفات «دریا» در قالب جملات چهارم و پنجم، نوعی جابه‌جایی و دستورگریزی مؤثر است که جویی آن را در جهت افزودن بر اغراق و غلو قدرت و کثرت لشکریان مغولان انجام داده است:

«برادران او، جغاتای و الغنوبین و دیگر پسران در خدمت او برفتند و با چندان مرد نهنگ‌آسای که اطراف بیابان از لمعان سلاح‌ها و تصادم خیول دریائی می‌نمود در تموج و تلاطم، طول و عرض آن مدرک نه و کنار و میان محسوس نه...» (همان، ص. ۱۵۰/۱).

گاه دستورگریزی مؤثر در تاریخ‌جهانگشا با جابه‌جایی فقط یک کلمه صورت گرفته است؛ به‌عنوان مثال در جملات زیر که در «ذکر استخلاص سمرقند»، بیان شده، تنها تأخیر در ذکر ادات شرط «اگر»، که مطابق با قواعد دستوری، جای آن اول جمله است، نوعی تأکید بر باورداشت نویسنده در قدرتمندی خانان مغول و خوارداشت «اسفندیار روئین‌تن» را القا می‌کند:

«شست هزار ترکان بودند، با خانانی که وجوه اعیان سلطان بودند که اسفندیار رویین‌تن اگر زخم تیر و گزارد سنان ایشان دیدی، جز عجز و امان حیلۀ دیگر نداشتی...» (همان، ص. ۹۱/۱).

دستورگریزی مؤثر با جابه‌جایی کلمات در تاریخ‌جهانگشا، گاهی با تأخیر و جابه‌جایی ادات پرسشی صورت گرفته است. به‌طور مثال، در عبارت زیر که در «ذکر احوال سلطان جلال‌الدین» بیان شده، دو جمله: «درمان چه؟» و «گره‌گشای کو؟» جملات را به زبان مخاطب نزدیک کرده است و منطق گفتاری دارد. در دستور معیار می‌بایست به صورت: «چه درمانی برای این درد است؟» و «که گره‌گشایندۀ این عقده است؟» آورده می‌شدند:

«این درد را که دُردی کأس روزگارست، درمان چه و این عقده را که گنبد دوار زده بود، گره‌گشای کو» (همان، ص. ۱۳۴/۱).

عبارت زیر توصیفی کوتاه، خبری و در عین حال دردناک از احوال مردم در «تسخیر شهر سمرقند به‌وسیله مغولان» است، نوع زبان خبری-توصیفی بوده و جملات سخن، کوتاه‌کوتاه بیان شده است:

«و از مفردان و پهلوانان، مردی هزار تمسک به مسجد جامع کردند و کارزاری سخت بر دست گرفتند، از استعمال نبط و تیر چرخ، حشم چنگیزخان نیز قربات نبط کار بستند... و هرکس که در حصار بود به صحرا آوردند و اتراک را از تازیکان جدا کردند و همه را دهه و صده و ترکان را موی‌ها بر شنبه مغولان از پیش سر حلق کردند. استقرار و تسکین ایشان را چندانک آفتاب به مغرب رسید، نهار حیات ایشان به زوال کشید و در آن شب تمامت قنقلیان مردینه، غریق بحار بوار و حریق نار دمار شدند...» (همان، ص. ۹۴-۹۵/۱).

شکل صحیح جملات اول و دوم چنین است: هزار مرد از مفردان و پهلوانان، به مسجد جامع تمسک کردند و کارزاری سخت از استعمال نفظ و تیر چرخ بر دست گرفتند. تقدیم «از مفردان و پهلوانان» که تأویل آن چنین می‌شود: هزار مردِ مفردِ پهلوان» و تأخیر «از استعمال نفظ و تیر چرخ». در جمله دوم، در بین جملات خبری، نوعی تأکید بر قهرمانی هزار مرد سمرقندی و شیوه جنگجویی آنها دارد. در جملات بعدی، مغولان، «اتراک را از تازیگان جدا کردند و همه را دهه و صده»؛ ذکر «همه را دهه و صده» پس از جمله ماقبل آن، هنجارگریزی دستوری و با هدف بیان دقت در ذکر مطالب بوده است. نیز جابه‌جایی صفت و موصوف در ترکیب: «فقلیانِ مردینه»، تأکید بر جنسیت کشته‌شدگان واقعه سمرقند دارد.

در انجام این بررسی، مشخص شد که جابه‌جایی در فرآیند ایجاد نحو مؤثر در تاریخ جهانگشا، نقش مؤثری دارد. برای مشاهده موارد بیشتر در این مبحث رک: (جوینی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص. ۳، ۵، ۷۵، ۷۶، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۷، ۱۱۳)، (همان، ج ۲، ص. ۹۴، ۹۵، ۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۹، ۱۳۰)، (همان، ج ۳، ص. ۲، ۱۷، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۹۵، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۳۹، ۱۴۰).

۲-۵. جانشینی

از دیگر «صناعات دستوری» یا همان «قصدهای نحوی» که منجر به درهم شکستن هنجارهای ثابت قواعد پایه می‌شود، جانشینی عناصر جمله است. تشخیص این جانشینی‌ها، براساس مقایسه آن با ساخت معیار صورت می‌گیرد. در کتاب تاریخ جهانگشا، که منطق نثری دارد و نثر آن از جنس فنی و مصنوع است، نوع این جانشینی‌ها با شعر تفاوت دارد. به‌طور مثال، در عبارت زیر که در «ذکر جلوس منکوقان» آمده، عبارت عربی «وَجَعَلْنَاكُمْ مُلُوكًا» مأخوذ از آیه ۲۰ سوره مائده (جَعَلْنَاكُمْ مُلُوكًا)، برخلاف معیار دستوری، به جای «تأیید الهی»، صفت برای جویبار قرار داده شده، تأکیدی مجدد بر این است که مسند حکومت فقط از جانب خدا به شخص واگذار می‌شود و سامی بودن فرع است:

«چون صنایع بدایع الهی نهال پادشاهی را در جویبارِ وَجَعَلْنَاكُمْ مُلُوكًا ثابت اصل و سامی فرع گردانیده...» (همان، ص. ۲۱/۱).

جانشینی به‌قصد دستورگریزی مؤثر در تاریخ جهانگشا گاه به‌صورت جانشینی صفت به‌جای موصوف است. به‌عنوان مثال در عبارت زیر که در «توصیف لشکریان ختای و لشکریان اوکتای قان» آمده، موصوف یعنی سپاهیان یا مردمان ختای حذف شده و صفات «آهوگردن، جوذرچشم، کبک‌رفتار، و طاوس‌وش» جانشین آن شده است. حذف موصوف، بر جنبه تصویری سخن افزوده و کلام را موجز و مؤثرتر کرده است:

«بلکه مانند شیران که بر رمه آهو تاختن آورند، روی باهو گردنان جوذرچشمان کبک‌رفتاران طاوس‌وشان نهادند...» (همان، ص. ۱۵۳/۱).

در عبارت زیر نیز که جوینی آن را در «ذکر استخلاص سمرقند» آورده، باز هم در وی در جهت شکستن نثر خطی، با کاربرد استعاره مکنیه «روزگار»، که در اینجا موصوف محذوف است، چنین آورده است:

«و تمامت باره را با ره برابر کردند و از جوانب پیاده و سوار را ره‌گذر، چون روز سیم که مهره‌باز بی‌مهر سیاه‌دل کبودچهر، آینه سخت‌روئی را در روی کشید، بیشتر مغولان به اندرون شهر آمدند...» (همان، ص. ۹۴/۱).

منظور از «مهره‌باز بی مهر سیاه‌دل کبودچهر» روزگار است که موصوف محذوف می‌باشد. یا در عبارت زیر که در ذکر «نوحه مصنف بر جوانان کشته‌شده به دست مغولان» آمده است، موصوف یعنی «جوانان» حذف شده و صفات «گل‌رُخ و بنفشه‌عذار و سروقامت خوش‌رفتار» جانشین آن شده است؛ امری که عاطفی شدن بیشتر متن را در کنار دیگر صنایع ادبی سبب شده است:

«گل بر تأسف گل‌رخان بنفشه‌عذار جامه چاک می‌کرد و می‌گفت: شکفته‌ام، سوسن در کسوت سوکواران ازرق می‌پوشید و اغلوطه* می‌داد که آسمان رنگم، سرو آزاد از تلّهف هر سروقامتی خوش‌رفتار، به مدد آه سردی که صباح هر سحرگاه بر می‌کشید...» (همان، ص. ۱۰۹/۱).

در عبارت زیر که برای بیان «احوال مردم بلخ در هنگام حمله سپاه چنگیز» آمده است، جابه‌جایی صفت و موصوف در «خوش‌عیش» (عیش خوش) جالب به نظر می‌رسد و به شکل ناملموس تأکید بیشتر بر نهایت خوشی و حوش از خوردن گوشت کشته‌شدگان رسانده می‌شود:

«بفرمود تا اهالی بلخ صغیر و کبیر، قلیل و کثیر را از مرد تا زن به صحرا راندند... از مدّت‌ها و حوش از لحوم ایشان خوش‌عیشی می‌راندند، سباع بی‌نزاع با ذئاب در ساختند...» (همان، ص. ۱۰۴/۱).

نیز در نمونه دیگر در «ذکر جلوس کیوک‌خان بر مسند پادشاهی»، موصوف یعنی «زنان زیبارو» حذف شده و صفات تشبیهی «پری‌وش آفتاب‌پیکر» جانشین آن شده است:

«زهرة زهرا به مطالعه آن مجلس با نوا بر سقف گنبد خضرا نظاره‌گر گشته و ماه و مشتری در غیرت پری‌وشان آفتاب‌پیکران در میان خاکستر نشسته» (همان، ص. ۲۰۷/۱).

همچنین در این عبارت که در «ذکر استخلاص سمرقند» آورده شده، موصوف یعنی «خورشید» حذف و صفت «سپردار مگار» جانشین آن شده است:

«هر کس روی به مقرّ خود آوردند، چندانک دگر باره سپردار مگار تیغ در میغ شب زد، چنگزخان بنفس خویش سوار گشت» (همان، ص. ۹۳/۱).

در انجام این بررسی، مشخص شد که جانشینی در صناعات دستوری تاریخ‌جهانگشا، نقش فراوان و مؤثری ندارد.

نیز برای مشاهده موارد بیشتر رک: (جویی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص. ۵، ۱۷، ۱۹، ۸۴، ۱۱۰، ۱۱۹، ۹۴، ۹۳، ۱۳)، (همان، ج ۲، ص. ۱۱۴، ۱۱۸، ۷۷)، (همان، ج ۳، ص. ۲، ۱۸، ۲۴، ۲۹، ۱۲۸، ۱۳۹).

۳-۵. کاهش (حذف)

از راه‌های دیگر ایجاد «نظم دستوری» یا همان «دستورگریزی مؤثر» در سخن، کاهش یا حذف است. سخن‌سنجان در زمان قدیم در این باره از واژه «تقدیر» استفاده می‌کردند. «تقدیر را عبارت می‌دانستند از حذف چیزی از سخن که در ذهن و نیت است. امروزه زبان‌شناسان در این باره اصطلاح ژرف‌ساخت را به کار می‌برند» (انوری و احمدی‌گیوی، ۱۳۸۵، ص. ۱۵). برای کشف حذف و تفسیر آن، ابتدا می‌باید که به بازسازی ساختار جمله برپایه نظم معیار یا دستورمند پرداخت. بدین صورت که مطابق با معیارهای دستوری، اجزای جمله را به جایگاه اصلی آنها برگرداند. حذف از جمله روش‌هایی است که خواننده را در قرائت متن سهیم می‌کند و حتی می‌تواند بخش عمده سبک یک شاعر یا نویسنده را بسازد.

در بررسی به عمل آمده از تاریخ جهانگشا مشخص شد که وجه غالب کاهش یا حذف در آن به شکل حذف فعل و فاعل می‌باشد. حذف در تاریخ جهانگشا گاهی با حذف افعال صورت گرفته است. به عنوان مثال در عبارت زیر که در «سبب تألیف کتاب» بیان شده، سخن جویی گرچه در بیشتر جملات منطبق با دستور معیار است (سوی از حذف افعال به قرینه لفظی و معنوی)، هم به دلیل گزینش کلمات زبان گفتار (قحط سال، روزبازار، تافته، بی‌زاد، راد، مردود) و هم در ساخت نحوی، زبان او را به بافت گفتار نزدیک ساخته است. گویی که او بر منبر خطابه نشسته و برای دیگران از احوال روزگار خود حکایت و شکایت کرده است - حذفیات در قلاب [] مشخص شده است:-

«در چنین سالی که قحطسال مروّت و فتوّت باشد و روزبازار ضلالت و جهالت [باشد]، اختیار ممتحن و خوار [گشته‌اند] و اشرار ممکن و در کار [گشته‌اند]، کریم فاضل تافته دام محنت [گشته است]، و لئیم جاهل یافته کام نعمت [گشته است]، هر آزادی بی‌زادی [گشته است] و هر رادی مردودی [گشته است]» (جویی، ۱۳۷۵، ص. ۵/۱).

حذف افعال [باشد، گشته‌اند و گشته است]، به قرینه لفظی و معنوی در جملات فوق‌الذکر [در قلاب مشخص شده‌اند]، ضمن کوتاه کردن صورت سخن، ذهن مخاطب را با متن بیشتر مرتبط کرده، لذت کشف نهانی حذفیات سخن را بدو می‌بخشند.

در عبارت زیر که در «ذکر خاتمه کار سلطان جلال‌الدین» آورده شده، حذف افعال «کردند» و «است»، به قرینه لفظی ساختار این جملات متقارن را موجزتر و به هم نزدیک‌تر ساخته است:

«گردان طمع در استلاب لباس او کردند ... و ندانستند که چه کار کردند و چه صید را شکار [کردند]، و این عجب نیست، هر کجا همائی است، در چنگال جغدی ممتحن است و هر کجا شیری [است] از پیکار کلبی ممتحن [است] ...» (همان، ص. ۱۹۱/۲).

از جمله سرآمدترین و چشم‌گیرترین انواع کاهش که در تاریخ جهانگشا به چشم می‌خورد و سخن را به لحن تخطب و روایت‌گری نزدیک‌تر کرده است، به حذف افعال وصفی می‌توان اشاره کرد. «فعل وصفی آن است که فعل را با ساخت صفت مفعولی به کار ببرند. در این صورت فعل دیگری در آخر عبارت می‌آورند. فعل دیگری که می‌آورند، از جهت شخص، زمان و وجه، ارزش فعل وصفی را مشخص می‌سازد» (احمدی‌گیوی و انوری، ۱۳۹۷، ص. ۵۶).

این حذف فعل در انتهای جمله گرچه از نظر دستورمندی، در ظاهر به سیاق سخن لطمه می‌زند؛ تکرار حاصل از هم‌آوایی و هم‌هجایی فعل‌های وصفی، به نوعی ساختار نحوی جملات فارسی را دچار تغییر می‌کند و نیز سبب ایجاد موسیقی کناری در جمله‌ها می‌شود. به عنوان مثال جویی در جملات زیر با کاربرد پی‌درپی فعل‌های وصفی و حذف شناسه فعلی یا فعل اصلی، درباره «خوارشدن علما و بزرگان و تکیه بر مسند قدرت زدن افراد پست و لئیم» بیان می‌دارد:

«در چنین زمانی که قحطسال مروّت و فتوّت باشد، و روزبازار ضلالت و جهالت باشد، اختیار ممتحن و خوار شده‌اند] و اشرار ممکن و در کار شده‌اند]، کریم فاضل تافته دام محنت شده [است] و لئیم جاهل یافته کام

نعمت شده [است]، هر آزادی بی‌زادی گشته [است] و هر رادی مردودی گشته [است]، و هر نسیبی بی‌نصیبی گشته [است] و هر حسیبی نه در حسابی گشته [است]...» (جوینی، ۱۳۷۵، ص. ۵/۱).

یا در جایی دیگر در مدح «منکوقآن» با کاربرد افعال وصفی و حذف فعل «است» و شناسه فعلی «اند» در دو جمله پایانی به سخنان خود لحن خطابه داده است:

«نفحات شمال شمایل انصاف شامل او اطراف عالم را معطر گردانیده [است]، و آفتاب عواطف پادشاهانه او اصناف بنی‌آدم را منور کرده [است]، باد شمشیر آبدارش آتش در خرمن دشمن خاکسار انداخته [است]، مطیعان و بندگان حضرتش سریر خیمه بر ثریا* افراخته‌اند»، مخالفان از خوف بآس و سطوت او شراب و بیل چشیده‌اند» (همان، ص. ۲/۱).

کاهش در تاریخ جهانگشا، گاه به شکل «حذف فاعل» صورت گرفته است؛ به‌عنوان مثال در عبارت زیر که در «ذکر نسخه فتح‌نامه الموت» آمده است، در این جملات مشخص نیست که فاعل چه کسی است؟ و چه کسانی «نَهْنَبْنِ شَب» را از تنور زمین برمی‌دارند و چه کسی «قرص خور» را از معده شام برکشید؟ یا (برکشیدند؟)، عبارت زیر را مخیل‌تر کرده و با نوعی ابهام هنری همراه ساخته است:

«روز دیگر که نَهْنَبْنِ شَب از تنور زمین برداشتند و قرص خور از معده شام برکشید...» (همان، ص. ۱۲۶/۳).

فاعل محذوف در این جملات می‌تواند که روزگار، زمانه، چرخ، فلک دوار و نظایر آن باشد.

حذف فاعل در تاریخ جهانگشا بنا به دلایل مختلفی است. حذف فاعل گاه بنا به دلیل پوشیده‌گویی و ایجاد نوعی ابهام در سخن بوده است. نظیر این عبارت که در «سبب تألیف کتاب» آورده شده است:

«کذب و تزویر را وعظ و تذکیر دانند و تحرّم و نیمیت را صرامت و شهامت نام کنند» (همان، ص. ۴/۱).

در این عبارت جوینی فاعل را مشخص نکرده است. فاعل ظاهراً «فرصت‌طلبان نادان و افراد دون‌همتی بوده‌اند که در آن دوره بر صدر نشسته بودند» و یا شاید هم منظور جوینی «حاکمان مغول» بوده که بنا به کراهت از ذکر نام فاعل، یا حفظ جان و موقعیت خود، از ذکر آن خودداری کرده است.

جوینی از گزینه حذف فاعل، گاه برای ایجاد درنگ و تأمل بیشتر مخاطب و مشارکت وی در تکمیل ذهنی جملات بهره برده است؛ به‌عنوان مثال در جملات خبری زیر که جوینی آنها را در «ذکر استخلاص ماوراءالنهر» بیان کرده، کاهش در جمله اول از طریق حذف فاعل یعنی «سپاهیان» و در دیگر جملات حذف فعل‌های «گشت» و «بود» به قرینه معنوی است؛ البته حذف فاعل می‌تواند به دلیل مشخص‌بودن صورت گرفته باشد:

«و [سپاهیان] بر آن مدابیر حمله کردند، به یک‌بار قوم خطا، آیدی سبّا گشتند، یکی از لشکر منصور [گشت] و

هزار از دشمن مقهور [گشت]، شیری [بود] و هزار آهو، بازی [بود] و هزار تیهو...» (همان، ص. ۷۸/۲).

جلوگیری از تکرار و اطاله کلام از دیگر دلایل حذف فاعل در تاریخ جهانگشا است؛ به‌عنوان مثال در عبارت

زیر که در «ذکر فتح‌نامه الموت» آمده، فاعل یعنی «سهم خدنگ هریک» در جمله دوم حذف شده است:

«تیراندازانی که سهم خدنگ هریک قوس را وبال تیر کند و [سهم خدنگ هریک] ابنای زین و رخس را بنات

نخش گرداند...» (همان، ص. ۱۱۸/۳).

در عبارت زیر شکست سخن دستورمند، به دستورگریز مؤثر که در «ذکر احوال سلطان جلال‌الدین» آمده است و با حذف فاعل، مفعول، شناسه فعلی و فعل، انجام شده، جالب توجه است و بر حسن تأثیر این جملات افزوده است (حذفیات در قلاب مشخص شده است):

«[لشکریان] بازگشتند و [لشکریان] به بنگاه آمدند و [لشکریان] اعیان و اجناد و ارکان ملک را بر شمشیر گذرانیدند، و [لشکریان] [اجساد اعیان و اجناد و ارکان ملک را] طعمه ذباب و لقمه ذئاب گردانیدند، [عنقای کبریا که در دماغ خیلای هریک بیضه نهاده بود، آن عنقای کبریا] از فرخ فرح پی ادراک بیضه‌الدیک شد و هر امانی که [اعیان و اجناد و ارکان ملک] از این جهان توقع کردند، [آن امانی] خاک گشت و لباس حیا به دندان فنا چاک [گشت]» (همان، ص. ۱۸۹/۲).

در عبارت زیر جوینی با حذف حرف نشانه مفعولی «را»، فعل اسنادی «بود» و ادات تشبیهی «ماننده»، ضمن جلوگیری از تکرار، کلام را موجزتر و مخیل‌تر کرده، ذهن خواننده را در خلق کلمات محذوف سهیم ساخته است: «و روز دیگر که نور پیکر آفتاب سر از گریبان افق بر زد، طبل رحلت [را] بکوفتند و از آنجا بر راه هزارچم که چون زلف دلبران خم در خم بود، بلک ماننده صراط قیامت باریک [بود] و [ماننده] راه دوزخ تاریک [بود]...» (همان، ص. ۱۱۹/۳).

نمونه زیر که در ذکر «اشتغال سلطان جلال‌الدین به عیش و عشرت و مساهله وی در امور» بیان شده، به خوبی نشان‌دهنده هنر جوینی در کاربرد حذف در شیوایی سخن می‌باشد:

«... [لشکریان سلطان] بطون اناث [را] بر متون فحول اختیار کردند، و [آنان] مبطنات دقاق را بر مرفقات عتاق برگزیدند. [از صراحی خون و صراح جوشید و ایشان [آن را] راح پنداشتند. از رگ چنگ ناله زار می‌آمد، [ایشان]، [آن ناله زار را] بم و زیر می‌خواندند، همان شاه بود که از زین [برای خود] تخت ساخته بود و [همان شاه بود که] از نمد زین [برای خود]، بستر [ساخته بود] و [همان شاه بود که] از جوشن [برای خود] قبا [ساخته بود] و [همان شاه بود که] از خود [برای خود] افسر کرده [بود]. [همان شاه که] آبکار و عون حرب قتال را عوض آبکار و عون ربات الحجال گرفته [بود]، اکنون [همان شاه] برخلاف معهود بزم بر رزم برگزیده [بود]، [اکنون] [همان شاه] زخم ایام را مرهم از مدام کرده [بود]، [اکنون] [همان شاه] نیش دشمن‌کامی را از نوش دوستکامی فراموش کرده [بود]، [اکنون] [همان شاه] طرب اوتار بر طلب اوتار ترجیح نهاده [بود]، [اکنون] [همان شاه] کُمیت عتیق بر کُمیت عتیق اختیار کرده [بود]...» (همان، ص. ۱۸۷/۲).

کاربرد حذف در دستورگریزی‌های مؤثر تاریخ جهانگشا بسیار زیاد است. برای مشاهده موارد بیشتر درباره این مبحث رک: (جوینی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص. ۲۱، ۹۱، ۹۳، ۹۵، ۱۰۷، ۱۰۶، ۱۲۶، ۱۵۰) و (همان، ج ۲، ص. ۵۷، ۱۰۳، ۱۳۷، ۱۴۰، ۱۶۵) و (همان، ج ۳، ص. ۱۲۸، ۱۳۱، ۱۲۸، ۱۱۶، ۱۱۴، ۴۴).

۴-۵. افزایش

افزایش از طریق کاربرد کلمات یا جملات و عبارات مترادف‌معنی از ویژگی‌های نثر فنی است. افزایش در تاریخ جهانگشا، غالباً به شکل حشو یا همان جملات معترضه است. ویژگی کاربرد این گونه جملات ایجاد حالت تعلیق در کلام است. جمله معترضه را زمانی می‌توان صنعت قلمداد کرد که از نوع «حشو ملیح» باشد. کاربرد

جملات معترضه اغلب به‌شیوه‌ای کاملاً هنری بوده، برجسته‌سازی در متن را با خود به همراه دارد. به‌عنوان مثال در عبارت زیر که در مدح پیامبر اسلام (ص) آمده است، سیاق سخن بدون عباراتی که در قلاب مشخص شده، کامل بوده؛ ولی جوینی برای برجسته‌سازی متن، آنها را اضافه کرده است:

«و وفود درود آفرینش بر [نُورِ حَدیقهٔ آفرینش و نُورِ حَدَقَهٔ اهلِ بَینش] خاتمِ انبیا محمد مصطفی باد، درودی که از توی آن بوی اخلاص به مشام رسد و از رایحهٔ آن ملأ اعلیٰ [بر موافقت ساکنان روضهٔ رضا] نثار صلوات طیبات به روح مطهر مکرّم او ایثار کند...» (جوینی، ۱۳۷۵، ص. ۱/۱-۲).

در تاریخ‌جهانگشا، افزایش از طریق بدل‌گاه به‌سبب ایضاح بیشتر مطلوب بوده است؛ به‌عنوان مثال جوینی در «ذکر استیصال سلطان عثمان و سبب آن» و دستگیری «اوتکین» آورده:

«و فرمود تا برادر او اوتکین را [که در باب او نظر عنایت داشت و بر آنک اقلیمی را در کف او نهاد]، در خوارزم محبوس کردند» (همان، ص. ۱۲۵/۲).

در صورتی که امکان داشت که عبارت داخل قلاب حذف شود و هیچ خللی در بیان معنی ایجاد نمی‌شد. همچنین در عبارت زیر که در «ذکر فتح‌نامهٔ اخلاط» آمده، افزایش جملات دوم و سوم فقط برای تأکید بر در پیش‌گرفتن راه سلامت و دوری از «خشمِ حشمِ پادشاه» و تلمیح به داستان کوه جودی و حضرت نوح (ع) بوده است: «تا باشد که راه سلامت خویش به دیدهٔ بصیرت بیند [و از ره‌گذر عَوَاصِفِ قَهَر و صَوَاعِقِ سَخَطِ که کوه طاق آن ندارد، برخیزند] و از تلاطم امواج خشمِ حَشَمِ جهانگیر با جودیِ طاعت و عبودیت گریزند...» (همان، ص. ۱۷۷/۲).

گاهی افزایش در تاریخ‌جهانگشا، به‌سبب تزیین سخن و کاربرد زبان تصویری بوده، این امر گرچه بر شیوایی سخن افزوده، موجب اطناب شده است. در عبارت زیر که در ذکر «اشتغال سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه به عیش و عشرت و سهل‌انگاری وی در امور» آمده، این عبارت را می‌شد که در سه جملهٔ کوتاه «سلطان، عقل را به یک سوی نهاد و هوای نفس بر او مستولی شد و به غفلت دچار شد»، خلاصه کرد. جوینی با افزایش جملات داخل قلاب در قالب استعارات مکنیه و اضافات تشبیهی بر زیبایی و ادبیت سخن افزوده است:

«دو سه روز در غرور سرور بگذشت، ناگاه [آبستانِ شبان، بچگانِ طوارقِ حدثان بزادند، و در نیم‌شبی که محلّ سلطان عقل، مرحل شیطان جهل گشته بود و سويدای دل مرکز سودای انسانی شده، و مرکب آرای جهان مُلجَم به لجام هوای نفسانی گشته و لشکر خواب عالم دماغ فرو گرفته]...» (همان، ص. ۱۸۷/۲).

افزایش در تاریخ‌جهانگشا گاه به‌شکل کاربرد ابیات و اشعار فارسی در میانهٔ سخن روی داده است. این چنین افزایش‌هایی نه‌تنها ملال‌آور نیستند؛ بلکه زیبایی و حسن تأثیر و درنگ بیشتر مخاطب را با خود به‌همراه دارند؛ برای مثال در جملات زیر که در «مدح منکوقان» بیان شده، این افزایش نوعی فراهنجاری از سخن معمول است: «سامعهٔ حقیقت به ندای:

[ایها العشاق باز آن دلستان آمد پدید جان بر افشایند کان آرام جان آمد پدید]

مشنّف، اخبارِ عدل نوشروانی در حدای آن مکتوم بود، و آثار عقل فریدونی در ازای آن معدوم نمود» (همان،

ص. ۲/۱).

نیز افزایش بیت فارسی در میانه کلام و مصراع در قسمت پایانی سخن به جهت متمیم و تکمیل کلام، در جملات زیر که در «احوال قُداق نوین» بیان شده، بر زیبایی و حسن کلام افزوده است:

«و روز و شب درین اندیشه و تفکر بود و فرجه فرَج و خلاصی و رخنه امانی در مناصی می‌اندیشید و روزگار از حسرت و رنّت و گریه او می‌خندید و به زفان معنی می‌گفت که:

[گر زفان تو راز دارستی تیغ را با سرت چه کارستی]

ناگاه موکلان حضرت چون مالکان و قابضان ارواح در رسیدند و گفت که، [یاران همه رفتند کنون نوبت توست]» (همان، ص. ۵۲/۳).

این نوع از افزایش گاهی از طریق کاربرد مصراع فارسی در دنباله سخن است. مانند عبارت زیر که در «توصیف لشکریان ختای» آمده:

«لشکر ختای را دیدند چون رمه گوسفند ع، [یکی را سر اندر دم دیگرست...]

(همان، ص. ۱۵۳/۱). افزایش در قالب جملات معترضه در تاریخ جهانگشا گاه از طریق آوردن ابیات اشعار عربی صورت گرفته است. به عنوان مثال او در «ذکر جلوس اوکتای قاآن در مسند خانی و توصیف فصل بهار» با افزایش بیت عربی چنین آورده:

«و چون جهان از حلول غزاله به منزل حَمَل خندان شده بود و هو از چشم سحاب مدرارگریان،
[وَرَدَ الرَّبِيعُ بِحُسْنِهِ وَ بَهَائِهِ فَحَكِي هَوَى الْعُشَّاقِ طَيْبٌ هَوَانِهِ]

ریاحین و گل‌ها در مرغزارها شکفته...» (همان، ص. ۱۴۵/۱).

افزایش تاریخ جهانگشا در برخی از موارد با کاربرد توأمان مصراع فارسی و آیه قرآنی است؛ چنان‌که جوینی در «ذکر سبب تألیف کتاب» آورده است:

«آنچ اسرارست، کسی را خود بدان اطلاع و وقوف نیست که در آن دریا غواصی کند، کدام طایفه را در آن افق پرواز تواند بود، یا کدام فهم و وهم را از آن وادی گذر و جواز ع، [من از کجا سخن سر مملکت زکجا، و مَا يَعْلَمُ الْغَيْبُ إِلَّا اللَّهُ]

(همان، ص. ۸/۱).

تمسک جستن به آیات قرآنی، از دیگر شیوه‌های تعالی بخشیدن به کلام، تزیین، تأکید و یا تکمیل سخن است و نوعی افزایش دستوری محسوب می‌شود. در «ذکر واقعه نیشابور» با افزایش آیه قرآنی آمده است:

«و چون اجل دست در دامن ایشان زده بود، بلک با ایشان سر از گریبان بر کرده [وَهُوَ أَقْرَبُ إِلَيْكُمْ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ] به تفرقه رضا ندادند...» (همان، ص. ۱۳۵/۱).

افزایش آیه قرآنی در ساختار نحوی جملات، در نمونه زیر که در «ذکر سبب تألیف» آورده شده، در توضیح بیشتر صفت «حجری صفت» برای «دل» بوده است:

«و جماعتی آنند که چون پرتو انوار هدی در دل حجری صفت [فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً] تأثیر نمودست...» (همان، ص. ۱۰/۱).

کاربرد احادیث نیز از دیگر شیوه‌های افزایش در سخن به شکل جمله معترضه است. این افزایش معمولاً در تأیید یا متمیم سخن صورت گرفته است. به عنوان مثال جوینی در «ذکر علماء الدین محمد النخنتی» و احوال او با افزایش حدیث در سخن به صورت بدل، آورده است:

«و این امام محمدی چون صالح در قوم ثمود و یعقوب حزن مبتلی و به عذاب جرجیس ممتحن بود، [قال النبیُّ علیه‌السلامُ أَلْبَاءُ مُوَكَّلٌ بِالْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْأَمَثَلِ فَالْأَمَثَلِ] ایوب‌وار صبر می‌نمود...» (همان، ص. ۵۴/۱).

از دیگر شیوه‌های افزایش در ساختار نحوی کلام در تاریخ‌جهانگشا، کاربرد ضرب‌المثل‌های فارسی و عربی به صورت حشو ملیح، در دنباله کلام است. به‌عنوان مثال آمده است:

«الغ نوین چون دانست که نطق مقاومت تنگ شد و به مکر و خداع با ایشان مقابلی توان کرد، [وَالْحَرْبُ خُدَعَةٌ]...» (همان، ص. ۱۵۲/۱).

افزایش در عبارت زیر که در «توصیف لشکریان مغول» آمده، در قالب دو تشبیه و نیز افزایش مصراع فارسی، به جهت اغراق و توصیف بیشتر بوده است:

«تا روز دیگر که غرّه محرم سنه ثمان عشره و ستمایه بود و سلخ عمر اکثر اهالی مرو، تولی آن ضرغام مقتحم با لشکری [چون شب مدلهم و دریای ملتطم، از کثرت فزون از ریگ بیابان ع، همه رزم‌جویان نام‌آوران]، برسید» (همان، ص. ۱۲۵/۱).

تنسيق الصفات‌های پیاپی در تاریخ‌جهانگشا از دیگر افزایش‌های نحوی در کلام است که بیشتر به‌سبب توصیف و هنرنمایی صورت گرفته است. در عبارت زیر که در «ذکر جلوس کیوک‌خان» بیان شده، در توصیف ساقیان آن مجلس با توالی صفات مرکب چنین آمده است:

«و پادشاه زادگان در یمین و خواتین بر یسار، از غایت لطافت هریک چون در ثمین بر کرسی‌ها نشستند و در موضع سقاء، هر خوش‌پسری [ظریف‌منظری بنفشه‌عذاری گل‌رخساری غالیه‌جمعی سروقدی شکوفه‌دهانی لؤلؤدندانی خجسته‌لقائی]...» (همان، ص. ۲۰۷/۱).

در انجام این بررسی، مشخص شد که انواع افزایش در تاریخ‌جهانگشا، بنا به سبک و ماهیت نثر فنی، مؤثرترین نقش را در ایجاد صناعات دستوری متن داشته است. نیز برای مشاهده موارد بیشتر درباره این مبحث رک: (جوینی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص. ۲۶، ۹۲، ۱۰۰، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۵۵، ۱۹۳، ۲۰۴) و (همان، ج ۲، ص. ۹۸، ۱۳۷، ۱۴۰) و (همان، ج ۳، ص. ۲۶، ۴۶، ۹۵، ۱۰۱، ۱۱۹، ۱۲۶).

۶. نتیجه‌گیری

نتیجه این بررسی نشان از آن دارد که نحو جوینی در نقل بسیاری از حوادث تاریخی، به نحو معیار یا همان نظم پایه زبان فارسی کاملاً نزدیک است؛ اما وی در راه آفرینش یک اثر تاریخی ماندگار، به‌کمک ترفندهایی بر جنبه ادبی تاریخ‌جهانگشا افزوده است که از آن جمله می‌توان به دستورگریزی‌های مؤثر او اشاره کرد. جوینی در نگارش تاریخ‌جهانگشا، به ارزش فرایند دستکاری در نحو آگاهی داشته، به‌خوبی می‌دانسته است که در کلام خود به چه کاری باید پردازد. وی در اثنای این نحو روان که به‌خوبی در سخن او همواره جریان دارد، گاه به کاربرد عبارات و جملاتی پرداخته است که جابه‌جایی‌های نحوی پیچیده‌ای دارند و منجر به «ادبیت» بیشتر متن و آفرینش زیبایی‌های هنری در آن شده است. دستکاری‌های نحوی، عمدتاً طی چهار فرایند: جانشینی، جابه‌جایی، کاهش و افزایش صورت گرفته است که بیشترین نوع این دستورگریزی‌های هنری به‌شکل «افزایش» بوده است. این

دستورگیزی‌های هنری در ایجاد ارزش‌های زیباشناختی تاریخ جهانگشا تأثیر مستقیم داشته، موجبات شهرت و ماندگاری آن را در طول تاریخ فراهم ساخته است.

منابع

آربری، آرتور (۱۳۷۱). *ادبیات کلاسیک فارسی* (اسداله آزاد، مترجم). آستان قدس رضوی. (اثر اصلی منتشر شده در ۱۹۵۸)

احمدی‌گیوی، حسن، و انوری، حسن (۱۳۹۷). *دستور زبان فارسی* (۱) (چ. ۷). فاطمی.
انوری، حسن، و احمدی‌گیوی، حسن (۱۳۸۵). *دستور زبان فارسی* (۲) (چ. ۲۵). فاطمی.
اقبال آشتیانی، عباس (۱۳۶۵). *تاریخ مغول* (چ. ۶). امیرکبیر.

پورموسی، مهدی (۱۳۹۶). *بررسی کارکرد فعل در تاریخ بیهقی و تطبیق مبانی دستور زبانی آن با تاریخ جهانگشای جوینی* [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه ارومیه]. گنج.

<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/daa1ce8caae7887b4398af9cb5eb4ebb>

جرجانی، ابوبکر عبدالقاهر بن عبدالرحمن، (۱۴۲۲ق). *دلایل الاعجاز* (عبدالحمید هندای، محقق). دارالکتب العلمیه.

جعفری، ناهید، و مهدی‌پور، مهدی (۱۳۹۷). *بررسی و مقایسه سبک‌شناسی اسم‌های اشخاص در جلد‌های اول تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی با استفاده از بسامدهای آماری*. *مجله متن‌شناسی ادب فارسی دانشگاه اصفهان*، ۱۰(۱)، ۱۴۳-۱۲۹.

[10.22108/RPLL.2017.77340](https://doi.org/10.22108/RPLL.2017.77340)

جوینی، علاءالدین عظاملک بهاءالدین محمد (۱۳۷۵). *تاریخ جهانگشای* (۳ ج، محمد قزوینی، مصحح). دنیای کتاب.

حیدری، جبرائیل (۱۳۹۵). *بررسی تفاوت سبک‌های نثر فنی دبیرانه و مرسل علمی در سطح ساختمان نحوی جملات مرکب، با تکیه بر تاریخ جهانگشای جوینی و اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین طوسی* [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه زنجان]. گنج.

<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/7d74c4301ec6a21ba8336df3a3ae5f7f>

زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۶۸). *تاریخ ایران بعد از اسلام* (چ. ۵). امیرکبیر.
صفا، ذبیح‌الله (۱۳۶۳). *گنجینه سخن* (۶ ج). دانشگاه تهران.

صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۸). *تاریخ ادبیات در ایران* (۵ ج). دانشگاه تهران.

عباسی، محمود، و انزابی‌نژاد، رضا (۱۳۸۲). *متمم فعل و افعال متمم‌پذیر در تاریخ جهانگشای جوینی*. *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*، ۳۶(۳)، ۶۱-۶۱.

<https://ensani.ir/fa/article/97379/>

عباسی، محمود (۱۳۸۵). *بررسی صفت و گروه وصفی در تاریخ جهانگشا*. *پژوهشنامه ادب غنایی*، ۶(۶)، ۹۷-۱۱۸.

<https://ensani.ir/fa/article/220190/>

فتوحی، محمود (۱۳۹۷). *نظم نحوی و نقش آن در ادبیات سخن*. *مطالعات زبانی و بلاغی*، ۹(۱۸)، ۲۶۱-۲۸۶.

<https://doi.org/10.22075/jlrs.2018.15391.1265>

فتوحی، محمود (۱۳۹۰). جادوی نحو در غزل سعدی. *مجله سعدی شناسی*، (۱۴)، ۱۵۹-۱۷۰.

<https://ensani.ir/fa/article/321709/>

وحیدیان کامیار، تقی، و عمرانی، غلامرضا (۱۳۷۹). *دستور زبان فارسی (۱)*. سمت.

References

- Abbasi, M. (2015). Examination of the Adjective and Descriptive Group in Tarikh Jahangosha. *Lyrical Literature*, (6), 97-118. <https://ensani.ir/fa/article/220190/> [In Persian].
- Abbasi, M. & Anzabi-Nejad, R. (2013). Complementary verbs and Complementary verbs in Tarikh Jahangosha Joveyni. *Journal of the Faculty of Literature and Human Sciences of Ferdowsi University of Mashhad*, 36(3), 41-61. <https://ensani.ir/fa/article/97379/> [In Persian].
- Ahmadi Givi, H., & Anvari, H. (2017). *Persian Grammer (1)*. Fatemi. [In Persian].
- Al- Jurjani, A. Q. (2001). *Dalael al- I'jaz, al- Muhaqq: Abd al- Hamid Hindawi*. Dar al – Kotob al- elmiya. [In Arabic].
- Anvari, H., & Ahmadi Givi, H. (2015). *Persian Grammer (2)*. Fatemi. [In Persian].
- Arberry, A. (1992). *Persian classical literature* (A. Azad, Trans.). Astan Qods Razavi. [In Persian].
- Fotuhi, M. (2011). The Magic of Syntax in Saadi's Ghazal. *Journal of Saadiology*, (14), 159- 170. <https://ensani.ir/fa/article/321709/> [In Persian].
- Fotoohi Rudmajani, M. (2019). The syntactic Order and its Role in the Rhetoric. *The Journal of Linguistic and Rhetorical Studies*, 9(18), 261-286. <https://doi.org/10.22075/jlrs.2018.15391.1265> [In Persian].
- Heydari, G. (2016). *Examining the difference between the technical prose styles of the departmental and scientific prose in the level of syntactic structure of compound sentences, relying on the Tarikh Jahangosha Joveyni and Akhlaghe Naseri of Khajeh Nsiruddin Tousi* [Master's thesis, Zanjan University]. Ganj. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/7d74c4301ec6a21ba8336df3a3ae5f7f> [In Persian].
- Iqbal Ashtiyani, A. (1986). *Mongol History*. Amir Kabir. [In Persian].
- Ja'fari, N., & Mehdipour, M. (2017). Investigation and comparison of the stylistics of personal names in the first volumes of Beyhaqi Tarikh and Jahangosha Tarikh Joveyni using statistical frequencies. *Textual Criticism of Persian Literature*, 10(1), 129- 143. [10.22108/RPLL.2017.77340](https://doi.org/10.22108/RPLL.2017.77340) [In Persian].
- Joveyni, A. A. (1996). *Tarikh Jahangosha* (3 vols. Allameh Mohammad Qazvini, Ed.). Donyaye Ketab. [In Persian].
- Poor Mousa, M. (2016). *Investigating the function of the verb in Beyhaqi history and comparing its grammar basics with Jahangosh Joveyni history* [Master's thesis, Urmia University]. Ganj. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/daa1ce8caae7887b4398af9cb5eb4ebb> [In Persian].
- Safa, Z. A. (1984). *Treasure of Words* (6 vols.). University of Tehran. [In Persian].
- Safa, Z. A. (1999). *History of Literature in Iran* (5 vols.). University of Tehran. [In Persian].
- Vahidiyan- Kamyar, T. & Omrani, G. R. (2000). *Persian Grammar (1)*. Samt. [In Persian].
- Zarrin Koob, A. (1989). *History of Iran after Islam*. Amir Kabir. [In Persian].